

УДК: 911.3:338.483

Машкова Ольга Вікторівна, Херсонський державний університет, м. Херсон,
кандидат географічних наук, доцент Україна, e-mail: mashkovaolga28@gmail.com
Нападовська Ганна Юріївна Херсонський державний університет, м. Херсон,
Україна, e-mail: anyanapadoskaya@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ТУРИЗМУ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Метою дослідження є аналіз розвитку туристичної індустрії в межах об'єднаних територіальних громад в контексті децентралізації.

Методика. Теоретико-методологічні засади статті склали положення теорії суспільної географії. При написанні статті були використані окремі положення теорії регіонального розвитку, географічних оцінок, комплексний та типологічний підходи. Таке дослідження стало можливим за умови використання методів аналітичного огляду та узагальнення літературних джерел, системного аналізу і синтезу, методу аналізу взаємозв'язків і взаємозалежностей, систематизації, порівняльно-географічного і математичного.

Результати. В статті проаналізована динаміка формування об'єднаних територіальних громад в Україні та Херсонській області. Досліджені особливості розвитку туристичної індустрії в межах об'єднаних територіальних громад в рамках програми «DOBRE». Проаналізований вплив програми «DOBRE» на розвиток туризму в межах Херсонської області. Зокрема утворення туристичного кластеру, сформованого після об'єднання територіальних громад, мета його створення та основні напрями роботи.

Наукова новизна. У статті вперше досліджено проблеми та перспективи розвитку туризму в межах об'єднаних територіальних громадах Херсонської області в рамках програми «DOBRE».

Практична значимість полягає у тому, що одержані в статті результати можуть бути використані Херсонською державною обласною адміністрацією в процесі підготовки та реалізації заходів стратегії економічного та соціального розвитку Херсонського регіону. Основні положення статті знайшли відображення у навчально-методичному процесі Херсонського державного університету, зокрема при викладанні дисциплін «Географія Херсонської області», «Управління регіональними туристсько-рекреаційними комплексами», при організації науково-дослідної роботи студентів і аспірантів.

Ключові слова: територіальна громада, децентралізація, туристсько-рекреаційні ресурси, туристичний кластер, адміністративно-територіальний устрій, Херсонська область.

УДК: 911.3:338.483

Машкова Ольга Викторовна, Херсонский государственный университет, г.
кандидат географических наук, доцент Херсон, Украина, e-mail:
mashkovaolga28@gmail.com
Нападовская Анна Юрьевна Херсонский государственный университет, г.
Херсон, Украина, e-mail:
anyanapadoskaya@gmail.com

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА В ОБЪЕДИНЕННЫХ ТЕРРИТОРИАЛЬНЫХ ОБЩИНАХ ХЕРСОНСКОЙ ОБЛАСТИ

Целью исследования является анализ развития туристической индустрии в пределах объединенных территориальных общин в контексте децентрализации.

Методика. Теоретико-методологические основы статьи составили положения теории общественной географии. При написании статьи были использованы отдельные положения теории регионального развития, географических оценок, комплексный и типологический подходы. Такое исследование стало возможным при использовании методов аналитического обзора и обобщения литературных источников, системного анализа и синтеза, метода анализа взаимосвязей и взаимозависимостей, систематизации, сравнительно-географического и математического.

Результаты. В статье проанализирована динамика формирования объединенных территориальных общин в Украине и Херсонской области. Исследованы особенности развития туристической индустрии в пределах объединенных территориальных общин в рамках программы «DOBRE». Проанализировано влияние программы «DOBRE» на развитие туризма в пределах Херсонской области. В частности, образования туристического кластера, сформированного после объединения территориальных общин, цель его создания и основные направления работы.

Научная новизна. В статье впервые исследованы проблемы и перспективы развития туризма в пределах объединенных территориальных общинах Херсонской области в рамках программы «DOBRE».

Практическая значимость заключается в том, что полученные в статье результаты могут быть использованы Херсонской государственной областной администрацией в процессе подготовки и реализации мероприятий стратегии экономического и социального развития Херсонского региона. Основные положения статьи нашли отражение в учебно-методическом процессе Херсонского государственного университета, в частности при преподавании дисциплин «География Херсонской области», «Управление региональными туристско-рекреационными комплексами», при организации научно-исследовательской работы студентов и аспирантов.

Ключевые слова: территориальная община, децентрализация, туристическо-рекреационные ресурсы, туристический кластер, административно-территориальное устройство, Херсонская область.

UDC: 911.3:338.483

Mashkova Olga Victorivna,
Candidate of Geographical Sciences,
Associate Professor

Kherson State University, Kherson, Ukraine,
e-mail: mashkovaolga28@gmail.com

Napadovska Hanna Yuriyivna

Kherson State University, Kherson, Ukraine,
e-mail: anyanapadoskaya@gmail.com

PROSPECTS OF TOURISM DEVELOPMENT IN THE UNITED LOCAL COMMUNITIES OF THE KHERSON REGION

The aim. The purpose of the study is to analyze the development of the tourism industry within the amalgamated territorial communities in the context of decentralization.

The methodology. The predictions of the theory of regional development, geographic estimates, complex and typological approaches are used in the paper. Such research became possible subject to the use of methods of analytical review and synthesis of literary sources, system analysis and synthesis, the method of analysis of interconnections and interdependencies, systematization, comparative-geographical and mathematical.

The results of the study It gives a detailed analysis of the dynamics of the formation of amalgamated territorial communities in Ukraine and in the Kherson region. It is investigated

the features of the tourism industry development within the boundaries of the amalgamated territorial communities under the "DOBRE" programme. The influence of the "DOBRE" program on the development of tourism within the Kherson region is analyzed. In particular, the formation of a tourist cluster formed after the association of territorial communities, the purpose of its creation and the main directions of work.

Scientific novelty. The article first explores the problems and prospects of tourism development within the united territorial communities of the Kherson region within the framework of the program "DOBRE".

The practical significance. The results obtained in the article can be used by the Kherson State Regional Administration in the preparation and implementation of measures of the strategy of economic and social development in the Kherson region. The main predictions of the article were reflected in the educational process in the Kherson State University such as In the teaching of "Geography of the Kherson region", "Management of regional tourism and recreational complexes", in the organizing of research work of students and postgraduates.

Key words: local community, decentralization, tourist and recreational resources, tourist cluster, administrative-territorial structure, Kherson region.

Постановка проблеми. Серед проблемних питань України сьогодні – непропорційність соціально-економічного розвитку різних регіонів та територій, інвестиційна непривабливість території, наявність недосконалої системи АТУ [9]. Особливо актуальні питання встановлення місця і ролі тієї чи іншої території у просторовій організації суспільства. Питання ролі територіальних громад набуває все більшої актуальності в контексті вдосконалення адміністративно-територіального устрою (АТУ) – завдання, якого постає перед країною в період важливих суспільно-політичних перетворень, спрямованих на досягнення вищого рівня соціально-економічного і культурного розвитку, створення ефективної системи управління територіями [16]. Особливої уваги при цьому потребує базовий рівень АТУ – рівень територіальних громад.

Процес децентралізації відкриває великі можливості для територіальних громад, надаючи додаткову фінансову та адміністративну незалежність. Туризм у контексті децентралізації – це подвійна відповідальність. Зі зростанням незалежності, збільшується відповідальність як органів місцевого самоврядування, так і громадян, тому доцільне використання туристсько-рекреаційних ресурсів для створення найбільш оптимальних умов розвитку територіальних громад є одним з важливіших завдань сьогодні.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Дане питання широко розглядаються в роботах таких авторів як О. Батанов [2], М. Баймуратов [1], В. Борденюк. Окремі моделі та підходи до забезпечення функціонування територіальних громад аналізуються у працях О. Безуглого, І. Залуцького [3,4,8], Я. Олійника [12], А. Мельничука [9], З. Тітенко [17].

Метою дослідження є аналіз розвитку туристичної індустрії в межах об'єднаних територіальних громад в контексті децентралізації.

Основними завданнями є: 1. Проаналізувати динаміку створення територіальних громад в межах України і Херсонської області; 2.

Дослідити особливості розвитку туристичної індустрії в межах об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) в рамках програми «DOBRE» ;3. Виявити основні проблеми та перспективи щодо розвитку туризму в межах об'єднаних територіальних громадах Херсонської області.

Виклад основного матеріалу. Починаючи з 2014 р. в Україні розпочалося формування нових одиниць адміністративно-територіального устрою – об'єднаних територіальних громад шляхом укрупнення існуючих одиниць найнижчого порядку – сільських рад [12]. У 2014 р. схвалено концептуальні засади [13], а з 2015 р. розпочалася практична реалізація реформи територіальної організації влади та місцевого самоврядування.

Станом на липень 2018 року всього в Україні зареєстровано 753 ОТГ (з них у 48 ще не призначені перші вибори). Якщо проаналізувати динаміку створення ОТГ, то найактивніше процес об'єднання громад відбувався в 2017 р., а саме в Україні офіційно було утворено 299 ОТГ. Порівнюючи з минулими роками, у 2015 р. сформувалося 159 ОТГ, а в 2016 р. – 207 ОТГ. На сьогодні ми спостерігаємо, що процес формування ОТГ в Україні дещо сповільнився, а саме в 2018 р. офіційно зареєстровано 40 ОТГ і також 48 ОТГ, в яких перші вибори ще не були призначені (рисунок 1) [6].

Кількість проектних територіальних громад станом на початок 2018 р. становило 983 [5].

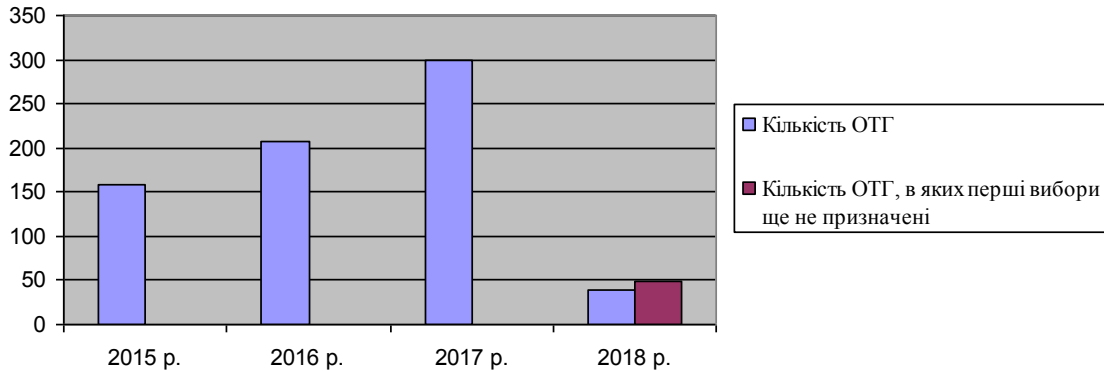


Рис. 1. Динаміка формування ОТГ в Україні

До процесу реформування адміністративно-територіального устрою в Україні поступово прилучається все більше поселень. Активно відбуваються ці трансформації на регіональному рівні і зокрема в Херсонській області. Станом на червень 2018 р. в Херсонській області всього сформовано 27 ОТГ та 1 ОТГ, в якій перші вибори ще не призначені [6]. Проаналізувавши динаміку формування ОТГ в Херсонській області, ми можемо спостерігати аналогічну картину як і в цілому по Україні. Найактивніше процес формування ОТГ в Херсонській області відбувався в 2017 р. – утворилося 14 ОТГ. За даними статистики в 2018 р. поки що сформувалася лише 1 офіційно зареєстрована ОТГ та 1 ОТГ, в якій перші вибори ще не були призначені (рис. 2) [6].

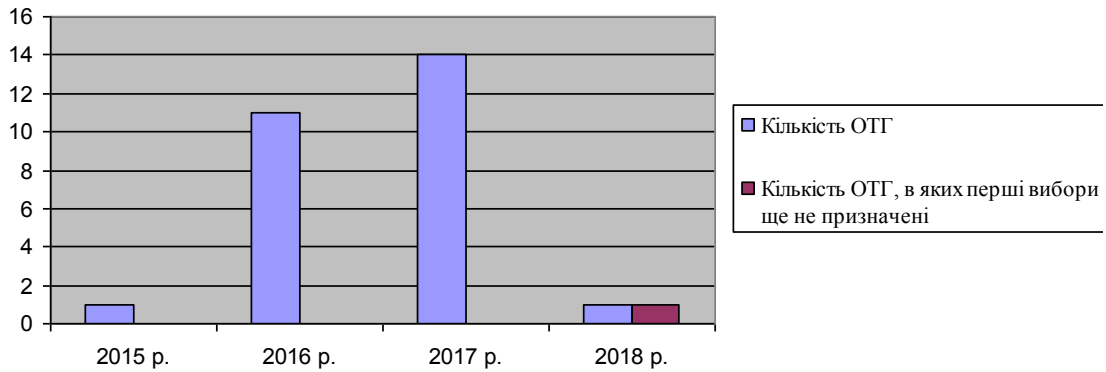


Рис. 2 Динаміка формування ОТГ в межах Херсонської області

Процес децентралізації активно проходить за підтримки різних міжнародних проектів та програм. Одна з них це програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE). Глобал Ком'юнітіз (Global Communities) виконує п'ятирічний проект Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) – DOBRE, вартістю \$50 мільйонів, яка розпочала свою дію з 08.06.2016 р.

Програма DOBRE має план роботи на п'ять років до 07.06.2021 р. Програма DOBRE спрямовує більшу частку технічної та фінансової допомоги на місцевий рівень, зокрема створюючи умови для нових ОТГ: краще управляти ресурсами, підвищити якість комунальних послуг, стимулювати місцеву економіку та підвищити залучення громадян. DOBRE допомагає ОТГ зростати та процвітати шляхом посиленого місцевого самоврядування та створення кращих умов для розвитку, і водночас слугувати моделями та мотиваторами для інших громад, котрі планують об'єднання [7].

Програма DOBRE працює в 7 цільових областях: Дніпропетровській, Івано-Франківській, Кіровоградській, Миколаївській, Тернопільській Харківській та Херсонській. Керівники програми DOBRE провели відбір на конкурентних та прозорих засадах та надають пряму допомогу 75 об'єднаням територіальним громадам в цих областях. Відбір ОТГ проходив у три раунди [7].

Відбір перших 25 ОТГ відбувся у вересні-жовтні 2016 р. Серед обраних громад представлені наступні – по шість з Дніпропетровської та Тернопільської областей, чотири з Івано-Франківської, по три з Миколаївської та Херсонської областей, дві з Харківської та одна з Кіровоградської області (рис. 3). Другий раунд відбору відбувся в квітні 2017 р., де перемогу отримали наступні 25 ОТГ з вище зазначених областей, а саме: по шість з Дніпропетровської та Тернопільської областей, п'ять з Миколаївської, три з Івано-Франківської, по дві з Кіровоградської і Херсонської та одна з Харківської області (рис.3). Третій раунд, де обрали останні 25 ОТГ відбувся у червні-липні 2018 р., але результати ще не опубліковані.

Географія та туризм

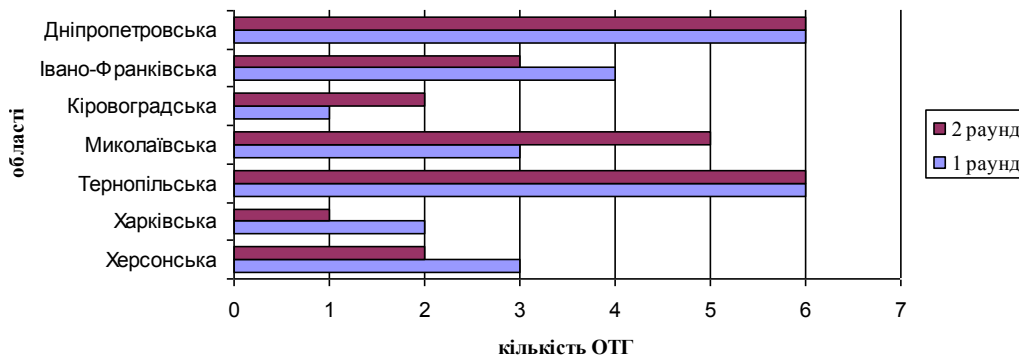


Рис. 3 Динаміка конкурсного відбору ОТГ до програми *Dobre*

До програми DOBRE увійшли такі об'єднані територіальні громади Херсонської області (таблиця 1)

Таблиця 1.

ОТГ Херсонської області – учасники програми DOBRE

Раунди відбору до програми	ОТГ, які увійшли у програму
1 раунд	1. Асканія-Нова селищна ОТГ; 2. Музиківська сільська ОТГ; 3. Кочубеївська сільська ОТГ.
2 раунд	1. Чаплинська селищна ОТГ; 2. Присиваська сільська ОТГ.

Програма USAID DOBRE «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» спільно з партнером програми Українським кризовим медіа-центром та за сприяння Херсонської обласної державної адміністрації організували туристичний хаб «Розвиток туризму в умовах нових громад», який відбувся 17-18 травня у Херсонській області. Херсонщина була обрана не випадково для проведення цього заходу, тому що це чудовий край з природним потенціалом для розвитку високого рівня туризму [11].

Туристичний хаб зібрав представників об'єднаних громад зі всієї України, туристичного бізнесу, проектів міжнародної технічної допомоги, регіональних та центральних органів влади. У фокусі події – напрацювання рішень для розвитку туристичного потенціалу громад, аналіз перспектив тих громад, що обрали туризм одним з напрямків свого стратегічного розвитку та навчання вибудовувати комунікації, що сприятимуть пізнаваності громад серед потенційних туристів.

Основні питання, які обговорювалися під час туристичного хабу це [14]:

- державна підтримка місцевого туризму;
- як знайти, зберегти та розвивати свою туристичну «родзинку»;
- туристичний набір громади: що варто мати громаді, щоб про неї дізналися;
- як громаді заробляти на туризмі та бути самодостатньою;
- як організувати туризм у не туристичних місцях;

- як розказати історію про вашу громаду, щоб усі захотіли побачити вас на власні очі;
- залучення зовнішнього фінансування (інвестиції, бізнес та технічна підтримка);
- тематичний туризм: гастротуризм, екотуризм, індустріальний туризм тощо;
- неочевидні переваги вашої громади: як їх побачити та розказати про них.

Результати туристичного хабу і багато практичних напрацювань можна переглянути за посиланням – <http://decentralization.uacrisis.org/tourhub>

Важливим результатом для розвитку туристичної індустрії Херсонщини в межах програми DOBRE стало укладання угоди про міжмуніципальне співробітництво між ОТГ Асканія-Нова та Присиваською ОТГ. Мова йде про співробітництво територіальних громад у формі реалізації спільного проекту «Створення туристично-оздоровчого кластеру в громадах Асканія-Нова та Присиваській ОТГ». ОТГ подали у Мінрегіонбуд проект «Кластер туристичний» для участі у конкурсі на отримання фінансування з Державного фонду регіонального розвитку [10].

Обидві громади вже мають на сьогоднішній день сильний туристичний потенціал та своєю співпрацею можуть тільки посилити його. Адже в Асканія-Нова знаходиться всесвітньовідомий біосферний заповідник ім. Ф. Е. Фальц-Фейна, який тільки у 2017 році відвідало близько 10 000 туристів. А Присиваська ОТГ славиться рожевим озером Сиваш (с. Григорівка, центр Присиваської ОТГ), аналогів якому немає в Європі. Озеро у народі називають Лимурійське або «українське Мертве море». Озеро має велику концентрацію солі та лікувальну глину (концентрація солі сягає 35%), що є привабливим для туристів, як оздоровча зона.

Голова Асканія-Нова селищної об'єднаної територіальної громади В. К. Свінціцький зазначав, що до міжмуніципального співробітництва хоче приєднатися Тавричанська ОТГ, так як всі ці три громади межують одна з одною і в першу чергу співпраця ОТГ – це розвиток туристичного потенціалу [10].

Головна мета створення «Кластер туристичний»: це розробка турів для організованих груп, щоб люди протягом одного туру змогли відвідати і всесвітньо відомий біосферний заповідник «Асканія-Нова» і Лимурійське озеро, а можливо згодом і туристичні ресурси Тавричанської ОТГ.

Для того, щоб об'єднати та збільшити потоки туристів необхідно покращити розвиток інфраструктури, розміщення інформаційних стендів і рекламної продукції. На даний момент в Асканія-Нова вже є готель, де туристи можуть лишатися, планується побудова басейну, літніх площадок та закладів для відпочинку. Також ОТГ планують виготовлення на літній сезон сувенірної продукції. На отримані кошти з Державного фонду регіонального розвитку планується придбати два мікроавтобуси, щоб

зробити єдиний туристично-рекреаційний простір з ОТГ Асканія-Нова та Присиваська. Також, як зазначав голова Присиваської ОТГ С. О. Кліщевський створений інвестиційний проект з обладнання зони для прийому туристів, де будуть дерев'яні будиночки, кожен з яких розрахований на п'ять людей, дитячий розважальний майданчик, басейн і велопрокат [10]. Варто також зазначити, що Присиваська ОТГ приваблює туристів не лише озером Сиваш, але й сільським зеленим туризмом. На сьогодні уже функціонують декілька зелених садиб [15].

Ідея туристичного кластеру в світі, Україні і на Херсонщині не нова. Зокрема, у 2014 р. на Херсонщині був створений «Таврійський туристичний кластер» на базі Таврійського об'єднання територіальних громад міст Нова Каховка, Каховка, Бериславського та Каховського районів, які мають потужні можливості презентувати гостям Херсонщини різновиди туризму такі, як екологічний, водний, історичний, культовий, подієвий, винний та інші. Свого часу створення даного проекту надало можливість для розширення можливостей розвитку туристичної привабливості всієї Херсонщини [16]. Маємо надію, що новий кластер буде успішним.

Висновки. Проаналізувавши динаміку створення територіальних громад в межах Херсонської області можна зробити висновок, що найбільша кількість ОТГ утворилася в 2017 р. Зараз в Херсонській області функціонує 27 ОТГ, що об'єднують 103 сільських рад. Дослідивши особливості розвитку туристичної індустрії варто зазначити, що ОТГ Херсонської області активно розвиваються в рамках програми «DOBRE», а саме такі ОТГ як: Асканія-Нова селищна ОТГ, Кочубеївська сільська ОТГ, Музиківська сільська ОТГ, Присиваська сільська ОТГ, Чаплинська селищна ОТГ. Перспективним є створення туристично-оздоровчого кластеру в Асканія-Нова та Присиваській ОТГ, головною метою якого є розробка турів для організованих груп, щоб люди протягом одного туру змогли відвідати і всесвітньо відомий біосферний заповідник «Асканія-Нова» і Лимурійське озеро.

Список використаних джерел:

1. Баймуратов М. Правовий статус територіальної громади в Україні: теоретичні та практичні проблеми / М. Баймуратов // Муніципальний рух: новий етап розвитку : Матеріали VII Всеукраїнських муніципальних слухань «Муніципальний рух в Україні – 10 років розвитку» (6-8 вересня, Бердянськ). – К.: Логос, 2002. – С. 368- 371.
2. Батанов О. Територіальна громада – первинний суб'єкт муніципальної влади в Україні: поняття та ознаки / О. Батанов // Вісник Центральної Виборчої комісії. – 2008. – № 2. – С. 51
3. Безуглий О.В. Світовий досвід організації сталого розвитку територіальної громади / О. В. Безуглий // Теорія та практика державного управління : зб. наук. пр. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2006. – Вип. 3 (15). – С. 153–158.
4. Безуглий О. В. Територіальна громада в Україні: напрями та чинники сталого розвитку [Текст] : автореф. дис. канд. держ. упр. : спец. 25.00.04 «Міське самоврядування» / О. В. Безуглий. – Х., 2009. – 17 с.
5. Геопортал адміністративно-територіального устрою України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home>.
6. Децентралізація дає можливості [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://decentralization.gov.ua/gromada>.
7. Децентралізація міжнародна співпраця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/dobre>.
8. Залуцький І. Р. Основи сталого розвитку територіальної громади : [навчальний посібник] / І. Р. Залуцький, Р. Л. Брусак, Б. М. Шевчук та ін. – К. : НАДУ, 2008 – 201 с.

9. Мельничук А.Л. Особливості прояву місцевого самоусвідомлення в місті Запоріжжі: географічне дослідження / А.Л. Мельничук, М.О. Растворова // Ученые записки Таврического национального университета им. В. Вернадского. Серия География. Т. 24 (63) № 2 часть 3. Симферополь, 2011. – С. 163 - 166
10. На Херсонщині створюють новий туристично-оздоровчий кластер [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://pivdenukraine.com.ua/2018/03/05/na-xersonshhini-stvoryat-novij-turistichno-ozdorovchij-klaster/>
11. На Херсонщині розпочався туристичний хаб «Розвиток туризму в умовах нових громад» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ucmc.org.ua/uk/na-hersonshhini-rozpochavsya-turistichnij-hab-rozvitok-turizmu-v-umovah-novih-gromad/>
12. Олійник Я.Б. Формування спроможних територіальних громад в Україні: переваги, ризики, загрози / Я.Б. Олійник, П.О. Остапенко // Український географічний журнал. – 2016. - № 4. – С. 37-43.
13. Про схвалення Концепції реформування місцевого самоврядування та територіальної організації влади в Україні : розпорядження Кабінету Міністрів України від 1 квітня 2014 р. № 333-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
14. Розвиток туризму в умовах нових громад, туристичний хаб [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://decentralization.uacrisis.org/tourhub>
15. Садиби сільського «зеленого» туризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://grygorivskagromada.gov.ua/sadibi-silskogo-zelenogo-turizmu-1525724246/>
16. «Таврійський туристичний кластер» – нові можливості туристичної Херсонщини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://khoda.gov.ua/tavrisheskijj-turisticheskijj-klaster-novye-vozmognosti-turisticheskijj-hersonshhiny1-uk>
17. Тітенко З.В. Суспільно-географічні аспекти адміністративно-територіального устрою обласного регіону (на прикладі Одеської області) [Текст] : автореф. дис. канд. геогр. наук: 11.00.02 / З.В. Тітенко // Одеський національний ун-т ім. І.І.Мечникова. - О., 2007. – 20 с.

References:

1. Baymuratov M. Legal status of the territorial community in Ukraine: theoretical and practical problems / M. Baimuratov // Municipal Movement: A New Stage of Development: Materials of the VII All-Ukrainian Municipal Hearings "Municipal Movement in Ukraine - 10 Years of Development" (September 6-8, Berdyansk) - K. : Logos, 2002. - P. 368- 371.
2. Batanov O. Territorial community - the primary subject of the municipal government in Ukraine: notions and signs / O. Batanov // Bulletin of the Central Election Commission. - 2008. - No. 2. - P. 51
3. Bezugly O. V. World experience of organization of sustainable development of the territorial community / O. Bezugly // The theory and practice of public administration: Sb. sciences Ave - Kh.: View of KRI NAPA "Master", 2006. - Vip. 3 (15). - P. 153-158.
4. Безуглий О. В. Territorial community in Ukraine: directions and factors of sustainable development [Text]: author's abstract. dis Cand. state exercise : special 25.00.04 "Local Self-Government" / O. Bezugly. - Kh., 2009. - 17 p.
5. Geportal of the administrative-territorial system of Ukraine [Electronic resource]. - Mode of access: <http://atu.minregion.gov.ua/ua/home>.
6. Decentralization provides opportunities [Electronic resource]. - Access mode: <https://decentralization.gov.ua/gromada>.
7. Decentralization of international cooperation [Electronic resource]. - Access mode: <https://donors.decentralization.gov.ua/project/dobre>.
8. Zalutsky I. R. Fundamentals of Sustainable Development of a Territorial Community: [textbook] / I. R. Zalutsky, R. L. Brusak, B. M. Shevchuk and others. - K.: NAPA, 2008 - 201 p.
9. Melnichuk A.L. Features of the manifestation of local self-awareness in the city of Zaporizhzhya: geographic research / AL Melnichuk, MO Solving // Scientific Notes of the Taurian National University named after them. V. Vernadsky Geography Series. Т. 24 (63) № 2 part 3. Simferopol, 2011. - P. 163 - 166
10. A new tourist and recreational cluster will be created in the Kherson region [Electronic resource]. - Access mode: <http://pivdenukraine.com.ua/2018/03/05/na-xersonshhini-stvoryat-novij-turistichno-ozdorovchij-klaster/>
11. Tourist hub "Development of tourism in the conditions of new communities" began in the Kherson region [Electronic resource]. - Mode of access: <http://ucmc.org.ua/uk/na-hersonshhini-rozpochavsya-turistichnij-hab-rozvitok-turizmu-v-umovah-novih-gromad/>
12. Oliynyk Ya.B. Formation of Capable Territorial Communities in Ukraine: Benefits, Risks, Threats / Ya.B. Oliynyk, PA Ostapenko // Ukrainian Geographic Journal. - 2016. - No. 4. - P. 37-43.
13. On Approval of the Concept of Reforming Local Self-Government and Territorial Organization of Power in Ukraine: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated April 1, 2014 No. 333-p [Electronic Resource]. - Access mode: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/333-2014-%D1%80>
14. Development of tourism in the conditions of new communities, tourist hub [Electronic resource]. - Access mode: <http://decentralization.uacrisis.org/tourhub>
15. Farmstead of rural "green" tourism [Electronic resource]. - Access mode: <https://grygorivskagromada.gov.ua/sadibi-silskogo-zelenogo-turizmu-1525724246/>
16. "Taurian tourist cluster" - new opportunities of tourist Kherson region [Electronic resource]. - Access mode: <http://khoda.gov.ua/tavrisheskijj-turisticheskijj-klaster-novye-vozmognosti-turisticheskijj-hersonshhiny1-uk>
17. Titenko Z.V. Socio-geographical aspects of the administrative-territorial structure of the regional region (for example, the Odessa region) [text]: author's abstract. dis Cand. geogr. Sciences: 11.00.02 / Z.V. Titenko // Odessa National University. I.I.Мечникова. - О., 2007. - 20 p.